

تجلی کلام در فقه

روش کلامی شیخ حرّ عاملی

ام‌البین خالقیان

شیرادیان

۱۴۰۰

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ

وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ

عِنْدَ اللَّهِ أَتَقِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

(حجرات: ۱۳)

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شابک

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

یادداشت

یادداشت

عنوان دیگر

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

: خالقان، ام‌البنین، ۱۳۴۳ -

: تجلی کلام در فقه: روش کلامی شیخ حرعاملی / ام‌البنین خالقیان.

: قم: نشر ادیان، ۱۴۰۰.

: ۲۲۰ ص.

: نشر ادیان؛ ۱۷۶.

: 978-600-7598-93-1

: فیبا

: کتابنامه.

: کتاب حاضر در اصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده است.

: روش کلامی شیخ حرعاملی.

: حرعاملی، محمدبن حسن، ۱۰۳۳ - ۱۱۰۴ق. — نقد و تفسیر

: کلام شیعه امامیه — قرن ۱۱ق. — نقد و تفسیر

: Imamite Shiites theology -- 17th century

: Criticism and interpretation *

: دانشگاه ادیان و مذاهب؛ نشر ادیان.

: BP ۱۳۵ / ۲۳

: ۲۹۷/۲۱۲

: ۸۴۵۰۲۴۱

ادیان
نشر
هجدهمین سال تأسیس

قم، پردیسان، روبه روی مسجد امام صادق (ع)، دانشگاه ادیان و مذاهب.

تلفن: ۱۳-۰۲۵-۳۲۸۰۲۶۱۰، ۰۲۵-۳۲۸۰۳۱۷۱

تلفکس مرکز پخش و فروش: ۰۲۵-۳۲۸۰۶۶۵۲

فروشگاه اینترنتی:

www.Adyanpub.com

@ketabsara_adyan

تجلی کلام در فقه (روش کلامی شیخ حر عاملی)

- نویسنده: ام البنین خالقیان
- ناشر: ادیان
- نوبت چاپ: اول، پاییز ۱۴۰۰
- طراح: مهدی محمدی شجاعی، شهرام بردبار
- صفحه آرا: نیره نجفی
- چاپ: مؤسسه بوستان کتاب
- شمارگان: ۵۰۰
- مرجع قیمت: وبسایت رسمی انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۹۸-۹۳-۱

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکی، الکترونیکی، صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع و پیگرد قانونی دارد.

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه.....
----	------------

فصل اول: مفهوم شناسی / ۱۷

۱۷	روش شناسی.....
۱۹	علم کلام.....
۲۱	نظر شیخ حرّ عاملی در مورد کلام.....
۲۴	نظر شیخ حرّ عاملی در مورد سایر علوم عقلی.....
۲۶	اخباریگری.....
۳۰	تقابل آراء اصولی ها و اخباری ها از جمله شیخ حرّ عاملی.....
۳۳	ردّ نظر اصولیه.....
۳۵	میانی فکری شیخ حرّ عاملی.....
۳۶	مقام استنباط و مقام دفاع و ضرورت تفکیک آنها.....
۳۸	زندگینامه شیخ محمد بن حسن حرّ عاملی.....
۳۸	شخصیت و احوال فردی.....
۴۱	زندگی اجتماعی و سیاسی.....
۴۳	حیات علمی و فرهنگی.....
۴۵	آثار شیخ حرّ عاملی.....
۵۶	جمع بندی فصل اول.....

فصل دوم: روش شناسی استنباط از دیدگاه شیخ حرّ عاملی / ۵۹

۵۹	معرفت از منظر شیخ حرّ عاملی.....
۶۱	ضروری بودن معرفت اجمالی و کسبی بودن معرفت تفصیلی.....
۶۲	دلایل ضروری و فطری بودن معرفت اجمالی.....
۶۴	روش شناسی نقلی شیخ حرّ عاملی.....
۶۵	روش شناسی نقلی شیخ حرّ عاملی در مواجهه با قرآن.....
۶۵	تواتر قرآن.....

۷۱	عدم حجیت ظواهر قرآن.....
۷۷	روش‌شناسی نقلی شیخ حرّ عاملی در مواجهه با روایات.....
۷۹	حجیت روایات.....
۸۴	خبر واحد.....
۸۸	خبر متواتر.....
۹۱	بررسی سندی و دلالتی.....
۹۷	اعتبار کتابهای روایی.....
۱۰۱	تعارض روایات.....
۱۰۸	استنباطات ظنی.....
۱۱۲	قیاس.....
۱۱۵	اجماع.....
۱۱۹	روش‌شناسی عقلی شیخ حرّ عاملی.....
۱۲۰	جایگاه عقل در منظر شیخ حرّ عاملی.....
۱۲۴	کارکردهای عقل از منظر شیخ حرّ عاملی.....
۱۲۵	عقل نظری.....
۱۲۸	عقل عملی.....
۱۳۲	عقل ابزاری.....
۱۳۶	عدم تعارض عقل و نقل.....
۱۳۷	جمع‌بندی فصل دوم.....

فصل سوم: روش‌شناسی دفاع از دیدگاه شیخ حرّ عاملی / ۱۴۵

۱۴۶	روش‌شناسی تبیین.....
۱۴۶	مفهوم تبیین.....
۱۴۸	هدف و فوائد تبیین.....
۱۴۹	روش‌های تبیین.....
۱۴۹	روش تعریف مفردات.....
۱۵۳	روش ذکر تاریخچه.....
۱۵۴	روش ذکر مبانی.....
۱۵۵	روش ذکر احتمالات.....
۱۵۶	روش ذکر مثال.....
۱۵۷	روش ذکر فوائد و کارکردها.....
۱۵۸	روش استفاده از روایات.....

۱۵۸		روش‌شناسی تنظیم
۱۵۹		مفهوم تنظیم
۱۵۹		هدف و فوائد تنظیم
۱۶۰		روش‌های تنظیم
۱۶۰		تنظیم بر اساس تقدم و تاخر آموزه‌ها در اثبات
۱۶۲		تنظیم بر اساس تقدم آموزه‌های عقلی بر نقلی
۱۶۳		تنظیم بر اساس دسته‌بندی علمی
۱۶۳		روش‌شناسی اثبات
۱۶۳		مفهوم اثبات
۱۶۴		شرایط اثبات
۱۶۵		هدف و فوائد اثبات
۱۶۵		روش‌های اثبات
۱۶۶		روش‌های اثبات به لحاظ ماده
۱۷۳		روش‌های اثبات به لحاظ صورت
۱۷۷		روش‌شناسی پاسخ به شبهات اعتقادی
۱۷۸		مفهوم شبهه
۱۸۱		هدف و فوائد پاسخ به شبهات
۱۸۲		روش‌های پاسخ به شبهه
۱۸۳		پاسخ به شبهه با روش بیان تضاد در دیدگاه شبهه‌گر
۱۸۳		پاسخ به شبهه با روش رد لوازم شبهه
۱۸۴		پاسخ به شبهه با روش رد مبنای شبهه‌گر
۱۸۴		پاسخ به شبهه با روش پاسخ نقضی
۱۸۶		پاسخ به شبهه با روش پاسخ حلی
۱۸۸		پاسخ به شبهه با روش ذکر مثال و تشبیه
۱۸۹		پاسخ به شبهه با روش تبیین مفردات
۱۹۰		پاسخ به شبهه با روش توجه دادن به استثنای موجود
۱۹۱		پاسخ به شبهه با روش تشبیه به مقتضای حال و شرایط
۱۹۲		روش‌شناسی رد مکاتب معارض
۱۹۲		مفهوم و جایگاه رد مکاتب معارض
۱۹۳		هدف و فوائد رد
۱۹۴		روش‌های رد

مقدمه

برخی از محدثان دارای شخصیتی ذو وجوه بوده‌اند که در پس چهره حدیثی آنان چهره‌های دیگرشان مخفی و مغفول واقع شده است. از جمله این اشخاص، شیخ حرّ عاملی است که در دفاع از اعتقادات شیعی و اسلامی خود، بحث‌های کلامی بسیاری را چه به صراحت و چه تلویحاً و در ضمن عنوان‌بندی باب‌ها بیان نموده است.

ایشان به عنوان یکی از محدثان ابنام نیمه دوم قرن ۱۱ به روش‌های مختلفی به استنباط و دفاع از موضوعات اعتقادی و بخصوص موضوعات اختلافی پرداخته است. چهره کلامی ایشان در لابلای کتب مختلف وی از جمله: اثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، الفصول المهمه فی اصول الانمه، هدایه الامم، الايقاظ فی ההجعه بالبرهان علی الرجعه، خلق الکافر، رساله الاثنی عشریه فی الردّ علی الصوفیه، تنزیه المعصوم عن السهو و النسیان، الفوائد الطوسیّه و نیز در رسائلی در باب امامت، کشف می‌گردد.

وی در حوزه توحید به مباحث مختلف کلامی از جمله منزه بودن خداوند از ترکیب، جزء، صورت، جسم، حرکت، انتقال؛ عینیت صفات با ذات، علم و قدرت و اذن خداوند و... پرداخته و در بطلان تقویض، جبر، اختیار، تناسخ، غلو و... و نیز فعل خدا و خلق، و احباط و تکفیر و... سخن گفته و ضمن بیان "اقول" به تبیین و توجیه و استدلال نظرات خود پرداخته است. در بحث نبوت و امامت به ادله اثبات امامت ائمه اثنی عشری و ملاک‌های امامت و نیز علم و عصمت انبیاء و ائمه علیهم السلام و... پرداخته است.

اگرچه برخی از پژوهشگران به مباحث محتوایی و موضوعات اعتقادی مطرح‌شده در

منابع و کتب مختلف باقی مانده از شیخ حرّ عاملی پرداخته‌اند ولی تاکنون روش‌شناسی کلامی وی مورد مطالعه قرار نگرفته است. شیخ حرّ عاملی دارای تحلیل‌های کلامی‌ای است که در پس پرده عنوان اخباریگری او پنهان مانده و از طریق یک مطالعه نظام‌مند قابل کشف و ارائه است. تنزل از ادعای وجوب نبوت و امامت و اکتفا کردن به حسن و رجحان عقلی و شرعی در این مسئله، کافی دانستن اعجاز و نص هر کدام به‌تنهایی در اثبات نبوت و امامت و مصون ماندن از دور، و استدلال بر اینکه معرفت اجمالی، ضروری و موهبتی الهی و فطری است نه کسی، نمونه‌ای از تحلیل‌های کلامی وی می‌باشد.

این کتاب به‌طور مجزا به روش‌شناسی شیخ حرّ عاملی در استنباط عقاید و نیز روش‌شناسی وی در دفاع از عقاید دینی می‌پردازد. مقام استنباط مرحله‌ای است که متکلم معنا و مقصود گوینده را در دو مرحله فهم مقصود از متن و مقایسه معنا با دیگر معانی استنباط شده؛ کشف می‌کند لذا روش‌های نقلی و اقتضانات زبانی را لحاظ می‌کند؛ و در صورت عدم مخالفت آن با عقل به آن اعتقاد و باور پیدا می‌کند لذا عقل و داده‌های عقلی نیز لحاظ می‌شود. سپس متکلم در مقام دفاع، آن معرفت را تبیین و تنظیم و اثبات می‌نماید و به ردّ شبهات و عقاید معارض می‌پردازد و در مواجهه با مخاطب، اقتضانات مخاطب و جامعه را لحاظ می‌کند.

مراد از روش‌شناسی مفهوم عام آن است که هم شامل مبانی و حجیت منابع و هم روش بهره‌گیری از منابع و هم فنون و تاکتیک‌های عملی در برخورد با مخالف می‌شود. بنابراین محقق به روش‌شناسی کلامی شیخ حرّ عاملی در هر دو مرحله استنباط مباحث کلامی و دفاع از حقانیت اصول اعتقادی مذهب تشیع، با بهره‌گیری از آثار بجا مانده از شیخ حرّ عاملی در معنای عامش، پرداخته است.

از آن جایی که دانش کلام به‌عنوان یک علم اصیل اسلامی در مجامع علمی شناخته شده که وظیفه استنباط و دفاع از مکتب حق اهل بیت (علیهم‌السلام) را به عهده دارد، و از طرفی هم این علم، گسترش زیادی پیدا کرده و مورد توجه مجامع علمی قرار گرفته، نیاز به علمی که مبانی و روش‌های مورد استفاده در این علم را به طالبان آن نشان دهد، ضروری به نظر می‌رسد. علاوه بر این با توجه به هجمه دشمنان علیه اعتقادات شیعه، نشان دادن علم کلام به‌عنوان یک دانش روشمند، که در دفاع از اعتقادات، از روش‌های متعدد و در عین حال

متقن و علمی استفاده می‌کند، ضرورت این نوع از تحقیقات را دوچندان می‌کند.

به‌طور کلی در زمینه روش‌شناسی علم کلام مقالات متعددی نوشته شده است که هر کدام از سبک و سیاق خاصی برخوردار است. "جامع‌نگری در روش‌شناسی علم کلام" از علی ربانی گلپایگانی از بهترین مقالات در این راستا به نظر می‌رسد. وی ضمن اشاره به اهمیت روش‌شناسی علوم به این مطلب می‌پردازد که علم کلام با توجه به موضوع، اهداف و منابع معرفتی آن روش ویژه‌ای دارد. قیاس و برهان و خطابه از جمله روش‌های رسیدن به اهداف کلامی است و عقل و نقل منابع معرفت است. سپس روش‌های متداول در مباحث اعتقادی را بیان می‌کند و نتایج و دستاوردهای بسیاری از مقاله اخذ می‌نماید. او عقاید دینی را به سه دسته پیش‌و حیانی، فراعقلی و عقلانی - و حیانی تقسیم کرده و می‌نویسد: باید متناسب با هریک از آن‌ها نقش عقل و وحی را بازشناسی کرد.

"روش‌شناسی علم کلام" از سید محمدحسین علوی نیز به روش‌های استدلال و کاربرد آن در کلام، تنوع روش‌های کلامی و رویکردهای روش‌شناسی علم کلام و مکاتب و روش‌های کلام اسلامی اشاره می‌نماید.

"جایگاه و گونه‌های روش عقلی در علم کلام" از علی ربانی گلپایگانی نیز ضمن اشاره به مقصود از روش عقلی، به تفکر عقلی در مکتب اهل‌بیت اشاره و تفکر عقلی فلسفی را بیان کرده و تمایل به وضوح و وجود مفاهیم و معارف عمیق و بلند در متون و حیانی را دو دلیل بهره‌گیری از تفکر عقلی و فلسفی می‌داند.

"مقاله‌گذاری بر مباحث علم کلام (۴) روش بحث‌های کلامی" از عزالدین رضائزاد نیز ضمن بیان تاریخچه بحث، تقسیم‌بندی سنتی روش بحث‌های کلامی، نگاهی به روش‌های کلامی و تقسیم‌بندی کلام و روش‌های جدید در کلام معاصر پرداخته و معتقد است برای شناخت وحی نیاز است از روش‌ها و مباحث روانکاوانه و روان‌شناسانه و روش‌های علوم تجربی نیز استفاده شود. وی انواع روش‌های کلامی را از دیدگاه افرادی همچون آیت‌الله جعفر سبحانی، مصطفی ملکیان و محمد لگنهاوزن و رضا داوری بیان کرده است.

"روش‌شناسی تبیین در علم کلام" از رضا برنجکار و مهدی نصرتیان اهور به شروط تبیین و روش‌های تبیین پرداخته است.